

ŠIŲ DIENŲ MEGAPOLIO MIESTOVAIZDŽIO HIPOTETINIO PROTOTIPO METMENYS

Kęstutis Zaleckis

*Architektūros ir kraštovarkos katedra, KTU Architektūros ir statybos institutas, Studentų g. 48,
LT-51367 Kaunas, Lietuva. El. paštas kestutis.zaleckis@ktu.lt*

Įteikta 2007-03-23

Santrauka. Miestas – pagal tam tikrus objektyvius dėsningumus besivystantis, daugiaveidis ir daugiaformis, dinamiškas kultūrinis organizmas, į kurio formuojamą miestovaizdį gali būti žvelgiama kaip į kultūrinį artefaktą – savotišką išorinės, iš dalies autonomiškos sąmonės formą, kuriai reikia atitinkamų formavimo modelių. Taikant analogiją su verbaliniu tekstu, straipsnyje siekiama apibrėžti šių dienų megapolio miestovaizdžio dinaminio modelio preliminarias gaires.

Reikšminiai žodžiai: megapolis, miestovaizdis.

Įvadas

Straipsnio tema aktuali trimis požiūriais:

Pirma. Žmogus yra kultūrą sukūrusi ir kultūros formuojama būtybė. Dažniausiai aksioma laikoma tai, kad miestas, kaip specifinė erdvinė struktūra, yra viena iš būtinų išsivysčiusios kultūrinės bendruomenės daugiaplanio gyvavimo sąlygų ir, be abejo, – besivystančios ir besikeičiančios kultūros materializuota erdvinė išraiška. Turint galvoje vizualinio suvokimo svarbą kognityvioms centrinės nervų sistemos funkcijoms [1], teigtina, kad miestovaizdis ir jį sudarantys objektai yra konkrečioje erdvėje tiesiogiai suvokiama svarbiausia miesto, kaip kultūrinio fenomeno, reprezentacija. Atsižvelgiant į žmogiškajam suvokimui būdingą semantiškumą ir tai, kad suvokiama miesto objektai bei jų visuma neišvengiamai¹ tampa kultūros artefaktais, perduodančiais kolektyvinės sąmonės ir (arba) pasąmonės turinius atskiram individui, galima ir būtina nagrinėti miestovaizdį kaip tekstą. Taikant miestovaizdžio-teksto ir (arba) verbalinio teksto² analogiją ir remiantis Lewis Mumford ciklinės miesto raidos teorija [2], susiejančia nagrinėjamo fenomeno (miesto) evoliuciją su kultūros evoliucija, ankstesniame tyrime [3] buvo konstatuota: šių dienų

Vakarų kultūros megapolio miestovaizdžiui, kaip su-svetimėjimo kultūros išraiškai, būdinga priešara: viena vertus, megapolio miestovaizdyje reiškiasi hiperteksto savybės; antra vertus, dėl naudojimo bendrumo ir buvimo kultūros artefaktu megapolio miestovaizdis negali visiškai prarasti savo linijiskumo. Ši situacija išryškina architektūrinę-urbanistinę problemą: atsižvelgiant į polio linijinių miestovaizdžio modelių principinį netinkamumą hipertekstualizuotam miestovaizdžiui, būtina ieškoti naujų jo modelių, įvertinančių hiperteksto ir linijinio teksto savybių suderinimo poreikį.

Antra. Tiek miestas, tiek ir miestovaizdis iš esmės yra dinamiški reiškiniai. Nepaisant šio fakto, ilgoje urbanistikos istorijoje dažniausiai pasitaiko tik statiški tiek miesto plano, tiek miestovaizdžio modeliai, kurie formuoja abu objektus kaip užbaigtą ir iš principo nekintančią esybę. Be abejo, kiekvienas modelis tėra supaprastintas realybės vaizdas, neatspindintis dalies jos savybių, tačiau šių dienų bendrosios mokslo paradigmos kaitos tendencijos³ skatina urbanistiką pereiti prie dinamiškos modelių. Šiuo požiūriu hiperteksto modelis, taikomas miestovaizdžiui⁴, labiau atitinka jo egzistavimo

¹ Kad miestas jo suvokėjui tampa kultūros artefaktų visuma, galima teigti remiantis kad ir religiniu miesto kilmės aiškinimu [4, 5].

² Verbalinis tekstas pasirinktas kaip geriausiai pažįstama ir detaliausiai sumodeliuota teksto rūšis, leidžianti loginės analogijos būdu atskleisti sąlygiškai mažai išnagrinėto miestovaizdžio-teksto esmines savybes.

³ Čia turima galvoje sinergetinė paradigma, arba kitaip – chaoso teorija, pagal kurią pasaulis suprantamas kaip dinamiškų, nuolat kintančių sistemų visuma [6].

⁴ Ypač išaugusio megapolio, kuriame reiškiasi vis daugiau hiperteksto savybių, sąlygomis.

realybę⁵ ir gali pakylėti iki šiol statišką arba atsitiktinį miestovaizdžio formavimą į naują modeliavimo lygmenį. Šiuo atveju problema vėlgi ta, kad, būdamas kultūros artefaktas (akmenyje užfiksuotas, interpersonalinis sąmonės ar pasamonės turinys), miestovaizdis yra ar bent jau privalo būti ir statišku linijiniu tekstu. Taigi reikia naujo, tiek dinaminėmis, tiek statinėmis savybėmis pasižyminčio miestovaizdžio modelio.

Trečia. Miestovaizdis dažniausiai yra netiesiogiai formuojamas objektas, kurio modelis turi tai įvertinti ir suteikti tam tikrą laisvės laipsnį atskirų jo dalių ar objektų kūrėjams. Iki šiol dauguma tiek miesto, tiek miestovaizdžio modelių buvo direktyviniai, tiesiogiai ir griežtai reglamentuojantys visus vieno ar kito modelio požūriū svarbius formuojamo objekto parametrus. Augančio ir vis sudėtingesniu bei įvairesniu tampančio miestovaizdžio atitinkamo modelio, suderinančio direktyvumą ir nedirektyvumą, paieška taip pat yra šių dienų urbanistikos aktualija, kuri gali būti sprendžiama derinant dinamiško, tiesiogiai neformuojamo hiperteksto ir direktyvaus linijinio teksto savybes.

Kai kuriems pradiniais ir principiniams atitinkamo miestovaizdžio modelio, pasižyminčio tiek hipertekstualumu, tiek linijūškumu, paieškos klausimams ir skirtas šis straipsnis.

Straipsnio tikslas – remiantis analogija *miestovaizdis–tekstas ir (arba) verbalinis tekstas*, formuoti megapolio miestovaizdžio hipotetinio modelio, pasižyminčio vienu metu ir hiperteksto, ir linijinio teksto savybėmis, metmenis.

Straipsnio uždavys:

- pasirinkti atitinkamomis hiperteksto ir linijinio teksto savybėmis pasižymintį tekstą, kuris galėtų būti miestovaizdžio hipotetinio modelio prototipas;
- aptarti galimą tokio teksto savybių transformaciją pereinant prie erdvinio aplinkos modelio;
- įvertinti principinį pagal hipotetinį modelį formotino miestovaizdžio naujumą urbanistinių struktūrų raidos kontekste;
- pateikti esmines tolesnių tyrimų gaires.

Miesto, kaip neatsiejamo kultūros fenomeno, ciklinės raidos modelis ir megapolio, kaip urbanistinio darinio, *būsenos* samprata pateikti Lewis Mumford [2] ir nagrinėjami bei toliau plėtojami Leonido Donskio [7]. Miestovaizdžio – teksto analogija, nagrinėjant miesto semantiką, taikoma Mircia Eliade [5], Jacques Le Goff

[8], Juri Lotman [9], Vytauto Petrušonio [10] ir daugelio kitų autorių darbuose. V. Petrušonis pagrindžia dinaminio miesto modelio formavimo būtinybę [10]. Apie aplinkos vizualinį suvokimą kalba daugelis autorių [11, 12], mentalinį suvokiamo miestovaizdžio vaizdą išsamiausiai modeliuoja Kewin Lynch [13]. Linijinio teksto bei hiperteksto savybės nagrinėjamos E. D. Patarakin [14], V. A. Jemelina [15] ir kt. darbuose. Šių dienų megapolio miestovaizdžio hipertekstualizacijos tendencijas nagrinėja bei naujų jo modelių paieškos būtinybę pagrindžia šio straipsnio autorius [3].

Kiek autoriui žinoma, miestovaizdžio hipertekstualizacijos ir atitinkamo modelio paieškos klausimas urbanistikoje nėra nagrinėtas.

Tyrimė remiamasi dedukciniu metodu, taikoma loginė analogija.

2. Miestovaizdžio modelio prototipo paieškos gairės

Kaip jau minėta, kalbant apie straipsnyje aprašomų tyrimų aktualumą, tiek pati megapolio miestovaizdžio teksto hipertekstualizacijos idėja, tiek hiperteksto savybių analizė, tiek naujo miestovaizdžio hipotetinio modelio paieškos būtinybė yra paremta ankstesniuose tyrimuose [3] taikyta logine analogija *miestovaizdis–tekstas ir (arba) verbalinis tekstas*. Plačiau neapsisotojant prie šios analogijos taikymo tikslingumo pagrindimo, kuris buvo atliktas nurodytame tyrimė [3], tikslinga pabrėžti, kad metodinio darbo vientisumo dėlei miestovaizdžio hipotetinio modelio paieška straipsnyje remiasi tuo pačiu loginiu metodu, kuris pagrindė ir hipotetinio modelio paieškos būtinybę bei išryškino glaudžias abiejų tekstų (miestovaizdžio ir verbalinio teksto) kultūrinės sąsajas. Pačią verbalinio teksto, kaip tam tikros erdvės provaizdžio, būties galimybę paremia esminiai argumentai:

- Atsižvelgiant į verbalinio teksto ženklų apibendrinamąją prigimtį galima teigti, kad vienokį ar kitokį pasaulio erdvės fenomeną ar dalį aprašantis žodinis tekstas iš esmės yra tam tikras pasaulio modelis. Taigi yra pagrindo manyti, kad viena forma pateiktas to paties objekto modelis, neprarandant jo esmės, gali būti išreikštas ir kitokia forma.
- I-czin teksto interpretacijos iš esmės patvirtina verbaliniame tekste užkoduoto aplinkos modelio transformacijos į erdvinį modelį galimybę. Kaip žinia, pirminį I-czin tekstą sudaro nustatyta seka išrikiuotos heksagramos. Viena vertus, remiantis griežta heksagramų seka ir In bei Jan pradų lokalizacija mitinėje pasaulio erdvėje, yra atkuriamas ar-

⁵ Taip pat ir mąstymo proceso specifika, kas ne mažiau svarbu, turint galvoje tai, kad, kalbėdami apie miestovaizdį, mes iš esmės kalbame apie suvokimo rezultata.

chetipinis senosios Kinijos pasaulėžiūrai būdingas pasaulio erdvės dinaminis modelis. Jį sudaro aštuoniomis horizontaliomis ašimis sudalyta plokštuma ir jai statmena ašis⁶, supama heksagramų spiralės [16]. Pabrėžtina, kad kompozicinis erdvės centras kartu yra ir metafunkcinis centras: jis tampa atskaitos tašku formuojantis heksagramomis išreikštomis permainingoms, užtikrinančioms mitinio pasaulio egzistavimą [16]. Kita vertus, I-czin heksagramos, siekiant jas padaryti suprantamas daugeliui skaitytojų, yra išaiškintos trumpuose pasakojimuose. Šie siužetiniai pasakojimai pateikiami dvejopai: verbaliniu tekstu ir aiškų siužetą turinčiu piešiniu, vaizduojančiu žmogaus *kasdienio gyvenimo scenas* [17]. Logiška manyti, kad tokia dvikryptė⁷ I-czin heksagramų interpretacija nurodo ir vienakryptės interpretacijos *verbalinis tekstas–erdvinis tekstas galimybę*.

- Sutinkant su verbalinio teksto naudojimo formuluojant megapolio miestovaizdžio hipotetinį modelį galimybė, būtina sutikti ir su tuo, kad toli gražu ne bet koks ir netgi ne dažnas verbalinis tekstas gali būti minimo modelio provaizdžiu ar prototipu. Atsižvelgiant į nustatytą megapolio miestovaizdžiui būtiną *linijinio* ir *hiperteksto* savybių dermę [3] ir tai, kad miestovaizdis tėra gilesnių kultūrinių procesų ir fenomenų architektūrinė išraiška, šiame straipsnyje pasirinkti šie kriterijai atitinkamo verbalinio teksto paieškai:

- ieškomas tekstas privalo turėti kuo didesnę kultūrinį svorį, t. y. atspindėti bendriausius ir giliausius kultūrinius turinius, būdingus plačiai kultūrinei sferai⁸;
- ieškomas tekstas turi būti daugiareikšmis ir daugiaprasmis – įvykdžius šį reikalavimą padidėja teksto interpretavimo erdviniam miesto kontekste galimybė;

- ieškomame tekste turi vienos kitų neneigdamas reikštis ir hiperteksto, ir linijinio teksto savybės – tai aktualu megapolio miestovaizdžiui, kuriame neišvengiamai reiškiasi hiperteksto savybės ir kuriame tuo pat metu būtina saugoti linijinio teksto savybes.

Išvardytus reikalavimus atitinka mitinis tekstas – tekstas, kuris gali būti papasakotas daugybe formų, kuris gali patirti įvairias išorines transformacijas, tačiau iš esmės lieka nepakitęs. Trumpai minėtini esminiai mitinio teksto bruožai (svarbūs miestovaizdžio formavimo požiūriu):

- dvisluoksnė būtis, kuri formuojasi iš mitinio, linijinio siužeto ir detalizuoto, neregamentuoto, galinčio kisti, griežtai nefiksuoto laike siužeto;
- invariantinis vientisumas ir prognozuojamumas mitologiniame-archetipiniame siužeto lygmenyje;
- tiesiogiai suvokiamos formos įvairovė – invariantinis mitinis modelis-siužetas nesugriūva pasakotojui sąmoningai jį perteikiant įvairiomis formomis;
- galima teksto evoliucija-kaita (gyvumas).

Kokie gi bendriausi šiuo tekstu paremto megapolio hipotetinio modelio bruožai?

3. Megapolio miestovaizdžio hipotetinio modelio gairės

Aptariamo tyrimo uždavinys: suformuluoti bendrus megapolio miestovaizdžio hipotetinio modelio bruožus. Siekiant užtikrinti darnų megapolio miestovaizdžio linijiskumą ir hipertekstualumą išreiškiančių savybių sambūvį, yra tikslinga urbanizuotą aplinką modeliuoti ir formuoti analogiškai mitologiniam tekstui – kaip dvisluoksnę struktūrą. Gilesnis, netiesiogiai⁹ suvokiamas tokios struktūros sluoksnis turi atlikti dvejopą vaidmenį:

a) suteikti miestovaizdžio struktūrai stabilų karkasą, užtikrinantį suvokiamos aplinkos esminių savybių nekontingumą bei linijiskumą ir garantuojantį megapolio iš dalies fragmentuoto miestovaizdžio visumos vientisumą;

b) formuoti tiesiogiai suvokiamų miestovaizdžio objektų ar dalių informacinį-semantinį kontekstą.

Paviršinis, tiesiogiai¹⁰ suvokiamas miestovaizdžio sluoksnis atliktų savotiško, minėtą giluminę stabilią struktūrą apsaugančio buferio vaidmenį: jis reprezentuotų miestovaizdyje tiesiogiai suvokiamą hiperteksto fragmentiškumą, dinamizmą, amorfiškumą, kultūrinį depersonalumą, iliuzoriškumą.

⁶ Kiekvienoje iš ašių yra išdėstomos heksagramų In arba Jan dalį vaizduojančios trigamos.

⁷ Sakant *dvikryptė*, galvoje turima tai, kad heksagramomis užrašytas tekstas interpretuojamas ir kaip erdvinis modelis, ir kaip įprastas, verbaliniu tekstu užrašytas pasakojimas ar autonomiškų pasakojimų visuma, neturinti aiškiai suvokiamos bendros siužetinės linijos.

⁸ Šiuo atveju – Vakarų civilizacijai.

⁹ Turima galvoje, kad šis giluminis sluoksnis suvoktinas ne penkiais žmogaus pojūčiais, o tik vaizduote ir atmintimi.

¹⁰ Turima galvoje, kad šis miestovaizdžio sluoksnis suvoktinas penkiais pojūčiais.

Toliau kalbant apie *giluminį* miestovaizdžio modelio sluoksnį, būtina turėti galvoje keletą dalykų:

a) pasaulio ir miesto pažinimas yra kolektyvinio mąstymo pastanga, paremta koncepciniu mąstymu ir be jo negalima;

b) savo ruožtu koncepcinis mąstymas, pasak prancūzų sociologo Emile Durkheim, yra *homo sapiens* bendraamžis, kuris remiasi kultūrą formuojančiais koncepciais, perduodančiais kolektyvinę patirtį [18];

c) savo ruožtu konceptai, perduodantys kolektyvinę patirtį, turi atspindėti kolektyvinės sąmonės ar pašmonės turinius ir gali būti kuriami *tik visuomenės*.

Taigi *giluminis* miestovaizdžio modelio sluoksnis yra sietinas su visų miestovaizdžio vartotojų žinomu, tačiau tiesiogiai miestovaizdyje nebūtinai suvokiamu, bet būtinai įsivaizduojamu ar nujaučiamu kultūriniu-informaciniu kontekstu. Tiek remiantis analogija su mitiniu tekstu, tiek atsižvelgiant į būtiną šio miesto suvokiamos aplinkos klodo struktūros universalumą ir maksimalų stabilumą, tiek turint galvoje šio aplinkos būties sluoksnio netiesioginį suvokiamumą, architektūrinio aplinkos transformavimo metu tikslinga jį formuoti remiantis dviem kolektyvinės psichinės realybės klodais:

a) pačiais bendriausiais ir stabiliausiais kolektyviniais psichikos turiniais – kolektyvinės pašmonės archetipais¹¹, geriausiai atsiskleidžiančias ir pažįstamas per mitus¹²; šiuo pamatu paremta hipotetinio modelio dalis užtikrintų miestovaizdžiui būtiną linijiskumą;

b) mentaliniu miesto aplinkos visumos modeliu, kuris, kaip teigia aplinkos psichologija, neišvengiamai įsivaizduojamas tiesiogiai suvokiant bet kokį miestovaizdžio objektą ar erdvę [20]; šį mentalinį miesto žemėlapi būtina įtraukti į hipotetinį miesto modelį kaip potencialią ir, ko gero, vienintelę tiesiogiai nesuvokiamą kultūros konceptų raiškos miesto aplinkoje erdvę.

Paviršinis miestovaizdžio modelio sluoksnis, atsižvelgiant į būtiną jo tiesioginį suvokiamumą ir regos dominavimą suvokiant ir pažįstant aplinką [1], yra sietinas su žmogų supančia kasdiene, vizualiai (ir kitais keturiais pojūčiais) suvokiama aplinka. Remiantis taikoma analogija, teigtina, kad konstruojamame hipoteti-

niame modelyje vizualiai suvokiama urbanizuota erdvė gali būti formuojama ar *formuotis* kaip kompoziciškai autonomiškų, vizualiais kontaktais¹³ nebūtinai susietų erdvių, jų kompleksų ar panoramų fragmentuota ir kintanti visuma.

Ar realu kalbėti apie tai, kad toks modelis taikytinas urbanizuotai aplinkai? Jeigu taip, tai kokios jo realizavimo architektūrinės-urbanistinės gairės?

Remiantis ankstesniuose tyrimuose atlikta megapolio miestovaizdžio savybių analize [3], teigtina, kad dėl daugelio objektyvių priežasčių¹⁴ megapolio vizualiai suvokiamos aplinkos architektūrinės-urbanistinės kompozicijos fragmentizacija dažnai yra neišvengiama. Tokiu atveju vizualiai suvokiamos aplinkos modeliavimas ir formavimas kaip hipertekstualizuotos erdvių visumos, *viena vertus*, atitiktų realias ir neišvengiamas miesto aplinkos kaitos tendencijas, o, *kita vertus*, panaikintų dažną prieštarą tarp sunkiai realizuojamo siekio miestovaizdį formuoti kaip vieno autoriaus kūrinį¹⁵ ir jo, kaip socialinio produkto, daugeliu atvejų *savaiminio bei nekontroliuojamo permanentinio formavimosi*. Kalbant apie urbanizuoto kraštovaizdžio projektavimą ar reglamentavimą, tai reikštų, kad architektams galima bent jau kai kuriose situacijose atsisakyti materialaus miesto kūno ar jo dalių komponavimo kaip vientisos architektūrinės kompozicijos, paremtos vizualiniu ryšiu, siekio.

Mentalinio miesto visumos modelio egzistavimas ir svarba žmogaus santykiui su aplinka yra pripažįstama jau minėtos aplinkos psichologijos. Šio miestovaizdžio mentalinio klodo struktūra, vadinant jį *city image*, yra detalai analizuojama bei modeliuojama amerikiečių urbanisto ir teoretiko Lynch [13]. Svarbu tai, kad iki šiol mentalinis miesto vaizdas urbanistų ir architektų yra iš principo vertinamas tik kaip antraeilės svarbos rezultatas, įgaunantis tam tikrą formą tik formuojant vizualiai suvokiamą architektūrinę-urbanistinę kompoziciją. Aplinkos

¹³ Atsižvelgiant į regos lauko ribotumą, vizualinis kontaktas yra laikytinas vizualiai suvokiamos architektūrinės kompozicijos vientisumo pagrindu.

¹⁴ Dėl išaugusio miesto dydžio, kai žvelgiant į panoramą neaprepiama megapolio visuma; dėl padidėjusių atstumų prarandamo vizualinio kontakto tarp svarbiausių miestovaizdžio objektų; dėl miestovaizdyje besireiškiančios ir vis svarbesne tampa neios nearchitektūrinės kalbos (pvz., reklamų ir įvairių užrašų) prarandamo vizualinio erdvių kompozicinio darnumo bei vientisumo; dėl dažnai neišvengiamų tarptautinių architektūrinių stilių vizualiai suvokiamam miestovaizdžiui prarandant kultūrinį lokalumą ir kt. [3].

¹⁵ Šis siekis praktiškai nerealizuojamas dėl miesto ir miestovaizdžio kompleksiskumo ir begalinės žmogui sunkiai suvokiamos ir praktiškai neišsimečios (taigi ir nesumodeliuojamos bei architektūriškai neišforminamos) tiek kintančių, tiek nekintančių detalių gausos.

¹¹ Turint galvoje fragmentizuotą ir nevientisą, siaurai specializuotą kolektyvinę šių dienų sąmonę, kolektyvinę pašmonę lieka bendriausia kolektyvinių psichinių turinių talpykla. Terminas *kolektyvinė pašmonė* vartojamas ta reikšme, kurią jam suteikė vokiečių kilmės psichologas Carl Gustav Jung [19]. Sakant *fragmentuota kolektyvinė sąmonė*, turimas galvoje jos turinių nevientisumas multikultūrinėje bendruomenėje, atskiram individui neaprepiama jos turinių gausa bekrasčiame įvairialypės informacijos sraute.

¹² Tiek „pasaulio medžio“ epochos, tiek „užmaskuotus“ šių dienų mitus.

suvokimo apibūdinimas kaip vaizduotės galia paremto kūrybos akto [11], pirmą kartą nepažįstamoje stebėtojų vietoje matomo objekto išivaizdavimas tam tikrame, nebūtinai su konkrečia vietoje susijusiam erdviniam kontekste, ir kultūrinis aukštosios nervinės veiklos bei su ja susijusio aplinkos suvokimo sąlygotumas leidžia teigti, kad mentalinis miesto visumos modelis nėra vienalytis. Jis susideda iš asmenine patirtimi paremto ir atminties konstruojamo supaprastinto aplinkos erdvinio žemėlapio bei kultūriniais modeliais pagrįsto, išivaizduojamo, dažnai sąmoningai nesuvokiamo aplinkos modelio. Pirmąjį klodą ir nagrinėja Lynch [13], antrasis gan dažnai aptariamas tokių mitologijos ir kultūrologijos specialistų, kaip Eliade [5], Jacques le Goff [8] ir kt. Problema yra ta, kad šie du mentalinio miesto modelio sluoksniai nėra planuotojų siejami tarpusavyje. Šiuo atveju konstruojamas hipotetinis megapolio miestovaizdžio modelis teigtų du dalykus:

a) siekiant formuoti suvokiamą ir suprantamą, vienišą miestovaizdį, yra būtina skirti daug dėmesio mentalinio miesto veido formavimui, žvelgiant į jį ne kaip į vizualiai suvokiamos aplinkos formavimo rezultatą, bet kaip į šį procesą lemiantį esminį veiksnį;

b) formuojamas mentalinis miesto vaizdas turi remtis tam tikrais archetipiniais kultūriniais erdvės suvokimo ir įvaldymo modeliais.

Kalbant apie nurodytą hipotetinio modelio įkūnijimo gairių tolesnę detalizaciją, išskirtinos dvi lygiagrečios už šio straipsnio ribų išeinančių tyrimų kryptys: miesto visumos archetipinių kultūrinių modelių paieška bei hipotetinė rekonstrukcija ir šių modelių bei apskritai mentalinio miesto vaizdo kodavimo¹⁶ vizualinėje erdvėje būdų bei galimybių nustatymas. Tačiau, norint išvengti beprasmių tyrėjų energijos švaistymo, visų pirma būtina atsakyti į dar vieną klausimą, iš esmės pagrindžiantį minėtų dviejų tyrimų tikslingumą: ar ką tik pasiūlytas hipotetinis miestovaizdžio modelis iš tiesų atitinka megapolio, kaip tam tikroje kultūrinės raidos stadijoje esančio darinio, poreikius ir kartu yra aktualesnis būtent šiai urbanistinio darinio būsenai (o ne, pvz., poliui)?

¹⁶ Vartojant terminą *kodavimas*, atsižvelgiama į tai, kad mentalinis miesto žemėlapis ir vizualinė miestovaizdžio aplinka yra suvokiami skirtingais būdais. Tai reiškia du dalykus: a) mentaliniam aplinkos vaizdui formuojantis kaip vizualiai suvokiamos aplinkos projektavimo rezultatui ir siekiant numatyti jo formą, to neįmanoma atlikti tiesiogiai perkeliant miesto fizinio kūno architektūrinę-urbanistinę kompoziciją į mentalinį žemėlapi; b) kai mentalinis žemėlapis, naudojamas kaip tam tikras vizualiai suvokiamos aplinkos architektūrinio struktūravimo pagrindas, bendrai išivaizduojama forma turi būti pritaikyta prie tiesioginio suvokimo ypatumų.

4. Hipotetinio modelio aktualumas formuojant megapolio miestovaizdį

Ankstesniame skyriuje pateikto miestovaizdžio hipotetinio modelio aktualumas įvertinamas keliais etapais:

Pirmajame etape tarpusavyje palyginti objektyvūs polio ir megapolio miestovaizdžių architektūrinės raiškos dėsningumai, kuriuos būtina įvertinti renkantis tinkamą miestovaizdžio formavimo modelį. Polis pasirinktas kaip ryškiausia megapolio kultūrinė priešara¹⁷, leisianti aiškiausiai suvokti ir dviejų miesto formų raiškos skirtumus. Kaip polio pavyzdys naudojamas viduramžių Europos miestas, megapolio – bet kuris šių dienų didmiestis, pretenduojantis į kultūros ir finansų centro vaidmenį konkrečiame regione¹⁸.

Antrajame etape, atsižvelgiant į keletą esminių miestovaizdžio formavimo tikslų, apibendrinti du urbanistikoje naudojami ar naudoti principiniai miesto vizualiai suvokiamos aplinkos formavimo modeliai.

Trečiajame etape, remiantis nustatytais megapolio ir polio architektūrinės raiškos ypatumais, vertinamas praktikoje naudojamų ir (arba) naudotų modelių ir siūlomo miestovaizdžio formavimo hipotetinio modelio tinkamumas tiek poliui, tiek megapolui.

Siekiant iš esmės palyginti polio ir (arba) megapolio miestovaizdžių raišką ir dėl ribotos straipsnio apimties negalint analizuoti nei visos atitinkamų miestovaizdžių struktūrinių elementų gausos, nei pakankamai konkrečių pavyzdžių, nuspręsta tarpusavyje lyginti tiek polio, tiek megapolio atveju besiformuojančius ir suvokiamus metastruktūrinius-metafunkcinius-metakompozicinius miestovaizdžio paternus¹⁹. Esminiai ir būtini tokių miesto paternų elementai: centras, kelias ir periferija. Jie egzistuoja visuose miesto būties lygmenyse: ekonominiame, semantiniame, mitiniame ir, be abejo, – architektūriniame-kompoziciniame. Į šią urbanistinio darinio būtį ir orientuojamasi. Taip pat, siekiant nagrinėti apibendrinto paterno elementus nevienasluoksniame urbanistiniame audinyje, laikomasi principinės nuostatos,

¹⁷ Į megapolį žvelgiama kaip į kompleksinį kultūrinį fenomeną, ne tik kaip į urbanistinę-architektūrinę formą. Polis pasirenkamas kaip savo deklaruojamomis kultūrinėmis vertybėmis, nuostatomis ir orientacijomis megapolio kultūrai priešingos kultūros išraiška.

¹⁸ Tai daroma su sąlyga, kad orientuojamasi į visiems didmiestiems bendrus bruožus, o ne į jų skirtumus.

¹⁹ Terminas *paternas* vartojamas tokia pačia reikšme, kaip jį supranta amerikiečių architektūrologas Nikos A. Salingaros: universalus, konkrečiai kultūrai būdingas iš aplinkos gaunamos informacijos (taip pat ir miestovaizdžio) organizavimo modelis [21]. Paternai ne tik atspindi konkrečiai kultūrai būdingus aplinkos suvokimo ypatumus, bet išreiškia ir kultūros raiškos įvairiose realybės sferose būdus.

leidžiančios sujungti gana skirtingus miesto gyvenimo faktus: žmogus suvokia kompozicinį centrą kaip funkcinį centrą, o funkcinį centrą – kaip kompozicinę dominantę. Šis aplinkos suvokimo ir dažnai jos formavimosi principas užfiksuotas daugeliu atvejų: Senovės Egipto freskose, vaizduojančiose faraono figūrą stambiu masteliu; matematizuotame architektūrinės kompozicijos suvokiamumo ir suprantamumo modelyje, nurodančiame aplinkos kompozicinio-funkcinio centro vienovę kaip būtiną jos suvokiamumo sąlygą [22]; geografiniame centrinių vietų modelyje, kuriame funkcijų telkimosi vietos sutampa su suvokiamo kompozicinio karkaso mazgais [23] ir kt. Taigi kaip miesto struktūros centras bus įvardijama: ir miestovaizdyje išsiskirianti bei dėl atitinkamų kompozicijos ypatumų²⁰ suvokiama erdvė; ir miesto plano kompozicinis centras²¹; ir daugiafunkcis centras kaip įvairių veiklų telkimosi erdvė²²; ir informacinis kompozicijos centras²³. Kaip miesto struktūros periferija bus įvardijama centro prieštara: nei kompoziciškai, nei funkciškai mieste nedominuojanti, dažniausiai siaurai specializuota, ties aiškiai suvokiama ar menama miesto riba²⁴ esanti teritorija. Kaip kelias bus įvardijama linijinė, nukreipianti²⁵ į judėjimo tikslą (centrą ar periferiją) orientuojanti, centrą ir periferiją susiejanti erdvė.

4.1. Polio ir megapolio miestovaizdis

Pirmasis miesto paterno elementas – centras. Polyje (nedideliame viduramžių Europos mieste) centras yra labai aiškiai suvokiamas dėl jį formuojančių urbanistinio audinio objektų²⁶ glaudaus susitelkimo: tai miesto

aiškė su greta ar joje stovinčiomis rotušėmis ir katedra²⁷. Megapolyje centras teritoriškai yra labai išaugęs²⁸, nepastebimai susiliejęs su visu miesto kūnu ir dažnai suskilęs į kelis didesnius centrus bei daugybę smulkių centrelių. Esminio skirtumo tarp jų ir likusių miesto audinio dalių sudarančių objektų nėra (arba jis gana menkas): įstaigos, prekybos centrai, pasilinksminimo įstaigos, gyvenamieji pastatai yra statomi praktiškai visose urbanistinio kūno vietose.

Polio miestovaizdyje centras yra visose panoramose dominuojanti, reguliariai iš daugelio erdvių apžvelgiama vertikali miesto ašis – tai užtikrina tiek savo forma, tiek dydžiu ir bendro užstatymo fono išsiskiriančios rotušės ir katedros vertikalės. Megapolio centras yra suvokiamas tik kai kuriose miesto teritorijose: dėl išaugusių net ir vidutinio dydžio miestų atstumų vizualinis kontaktas tarp centro dominančių ir didesnės jo dalies tampa nebeįmanomas. Ten, kur šis kontaktas egzistuoja, miesto centro suvokiamumą sunkina dažna konkuruojančių vizualinių dominančių gausa, šių dominančių ir bendro užstatymo formų gausumas, architektūros formų antisemantiškumas [3, 22], megapolio vertikalų nesusetumas su specifiniais centro objektais (kaip polyje) ir paties centro teritorijos dispersija.

Centras polio plane aiškiai suvokiamas kaip visų gatvių tinklo kompozicinis fokusas, paryškintas tankėjančio užstatymo ir gatvių tinklo bei dažnai jo link didėjančių tūrių. Megapolio plane centras dažniausiai identifikuojamas pagal atpažįstamas senąsias miesto dalis. Dažnai taikomas laisvo užstatymo ir plastiško gatvių tinklo principas miesto centro nepabrėžia.

Polyje egzistuoja aiški centro ir likusio urbanistinio audinio užpildo funkcijų diferenciacija: centre vyksta didžioji prekybos dalis, rengiamos šventės, atliekami svarbiausi socialiniai-religiniai ritualai, skelbiama informacija, telkiasi miesto administracija. Likusioje miesto dalyje vyksta gamyba, kasdienė prekyba ir lokalizuojama gyvenamoji-buitinė funkcija. Megapolyje tokios funkcijų diferenciacijos (tarp centro ir likusios miesto dalies) praktiškai nėra, pvz., įstaigų pastatai gali būti ir centre, ir gyvenamajame rajone, ir pramoninės-komercinės paskirties teritorijoje.

²⁰ Pvz., aplinkoje dominuojančios vertikalės, miestovaizdžio elementų sutelktumas ar sutankėjimas ir kt.

²¹ Pvz., erdvė ar zona, į kurią veda visi keliai; zona, kuri geometrinio piešinio požiūriu labiausiai detalizuota ir įvairi (įvairumu ir detalizuotumu pasižyminti kompozicijos dalys patraukia stebėtojo dėmesį savo informatyvumu, taip dažnai tapdamos ir kompozicijos centru).

²² Pvz., Kauno Naujamiestis, kaip visos svarbiausios veiklos telkimosi erdvė, – vieta, į kurią gravituoja tiek prekybinė, tiek visuomeninė, tiek kultūrinė, tiek administracinė funkcija.

²³ Turimas galvoje ir visuomeninis-bendravimo centras (kaip savotiška informacijos mainų vieta), ir informaciniu požiūriu turtingiausias miesto plano ar miestovaizdžio kompozicijos zonos.

²⁴ Kaip miesto riba darbe apibrėžiama fizinė ar menama linija, kurią peržengus miestas suvokiamas jau ne iš vidaus, bet iš išorės. Tokio suvokimo pasikeitimo požymiai gali būti patys įvairiausi, pvz., tam tikras socialinio ir kultūrinio saugumo jausmas viduramžių mieste (pasislėpus už jo sienų), ir nesaugumo jausmas jį palikus bei atsidūrus demonizuotoje, nesocializuotoje gamtoje [8].

²⁵ Visų pirma kompoziciškai nukreipianti, pvz., orientyrais, išklotinės nuoseklia kaita ir kt.

²⁶ Turint galvoje žmogiškojo aplinkos suvokimo orientavimąsi į atskirų objektų suvokimą. Tai labai svarbi charakteristika: polyje tam tikri objektai su jiems būdinga funkcija ir forma gali atsirasti ir atsiranda tik miesto centre, taip jį darydami materialiai suvokiamu ir labai aiškiai apibrėžiamu dariniu.

²⁷ Kartais – dvi aikštės, kaip yra Lietuvoje (tai lėmė jurisdikų susiformavimas).

²⁸ Tai gali būti ir visas miesto kvartalas, keli kvartalai ar visas rajonas.

Apibendrinant teigtina, kad polio centras yra aiškiai suvokiama, savo forma ir funkcija iš konteksto išsiskirianti fizinio miesto kūno dalis, o megapolio centras yra vizualiai suvokiama tik apytiksliai, iš esmės savo funkcijomis iš urbanistinio konteksto ryškiai neišsiskirianti teritorija. Negana to, didesnėje miesto dalyje ji suvokiama ne dėl vizualinio kontakto, o tik padedant vaizduotei. Vartojant Lynch terminus, akcentuotina, kad megapolio centras tampa daugiau mentalinio miesto visumos žemėlapyje²⁹, o ne fizinio jo kūno dalimi.

Antrasis miesto paterno elementas – periferija. Polio periferija, kaip teritorija, labiausiai nutolusi nuo miesto centro ir esanti arčiausiai miesto ribos, dažniausiai užstatyta gyvenamosios paskirties ir siaurai specializuotais ūkiniais pastatais, kurie dėl specifinio ūkinės veiklos pobūdžio negali būti statomi arti centro. Ryškaus skirtumo tarp megapolio centre ir periferijoje statomų objektų nėra: tai ir gyvenamieji pastatai, ir pramogų-prekybos kompleksai, viešbučiai, konferencijų centrai, įstaigos ir kt.

Polio miestovaizdžio panoramose periferija regima dėl dviejų dalykų: dėl vizualiai suvokiamo kontrasto tarp jos ir centro bei dėl regimojo fizinio kontakto su gamtine aplinka. Be abejo, nesutapdama su vertikaliomis antropogeninėmis dominantėmis, periferija neabejotinai nėra vizualiai suvokiama iš visų miestovaizdžio vidaus erdvių, tačiau jau minėtas centro suvokimo reguliarumas savaime rodo ir savo prieštaros egzistavimo faktą bei apytikslę kryptį – į priešingą pusę nuo rotušės ar bažnyčios. Megapolio panoramose vizualinis kontaktas tarp centro ir periferijos įmanomas tik teoriškai. Gamtinė aplinka yra tapusi miesto vidaus erdvių dalimi. Antropogeninės kraštovaizdžio vertikālės taip pat jau nebėra vien miesto centro savastis – tai rodo, kad ir aukštybinio viešbučio projektavimo greta pramogų-prekybos kompleksų priemiestyje faktai ar miegamųjų Vilniaus ir Kauno pakraščių rajonų dominavimas miestų panoramose. Be abejo, miesto centre dažnai pastebimas didesnis vertikalių susitelkimas negu jo pakraščiuose, bet dėl vizualinio ryšio tarp šių teritorijų nebuvimo šis skirtumas nėra esminis.

Polio plane periferija taip pat lengvai identifikuojama kaip ir teritorija greta gamtinės aplinkos ar aiškios miesto ribos. Ją rodo ir pastebima gatvių tinklo sklaida bei ekstensyvėjantis užstatymas. Sąlyginis periferijos teritorinis neapibrėžtumas polyje sietinas su miesto visumos suvokimui būtinu jos charakteristikų priešingumu sutelktam ir aiškiai teritoriškai apibrėžiamam

centrui. Megapolio plane šie požymiai išreikšti gerokai silpniau, dažnai visai nepastebimi, arba periferija gali įgyti anksčiau polio centrui būdingą planinę išraišką, pvz., aiškus miesto pakraštyje suplanuoto miegamojo mikrorajono teritorinis apibrėžtumas.

Funkciniu požiūriu polio periferija yra siaurai specializuota, tik keletą funkcijų turinti teritorija. Megapolyje joje gali tilpti, ko gero, visos ir centrui būdingos funkcijos, esminis skirtumas tik tas, kad ji visgi išlieka labiau diferencijuota, pvz., urbanistai priemiesčiuose, siekdami didesnio gyvenimo komforto, atskiria gyvenamąją aplinką nuo komercinių teritorijų.

Apskritai galima teigti, kad polyje periferija iš tiesų suvokiama kaip centro prieštara, o megapolyje, nors ji ir visiškai nesupanašėja su centru, bet kaip jo prieštara gali būti suvokiama tik mentaliniame miesto žemėlapyje.

Trečiasis miesto paterno elementas – kelias. Tiek polyje, tiek megapolyje kelias – tai žmonių ir transporto judėjimo erdvė, jungianti svarbias miesto teritorijas. Funkcinis skirtumas yra tas, kad polyje tas pats kelias skirtas ir transportui, ir prekybai, ir socialiniams ryšiams, o megapolyje vienas kelias išsiskaido į specializuotus kelius-gatves³⁰: automobilių transporto, pėsčiųjų ir dviračių, prekybos ir kt.

Polio miestovaizdžio erdvėse kelias (gatvė) yra erdvė, turinti užstatymu labai aiškiai apibrėžtas ribas ir vedanti iš periferijos centro link³¹. Dėl laisvo kvartalo užstatymo ir įvairaus užstatymo tankumo, taip pat ir dėl to, kad eina per žaliąsias teritorijas, megapolio kelių erdvės tampa atviros ir dažnai susilieja su gretimomis erdvėmis. Dėl miesto dydžio ir jau minėto kelių tinklų išsiskyrimo dažniausiai nebelieka ir darnios orientyrų sistemos – taigi megapolio kelias dažnai vizualiai nebenukreipia keliautojo į centrą.

Šiaip jau, tiek polio, tiek megapolio plane kelias yra gana gerai suvokiamas. Visgi antruoju atveju kai kurie svarbūs keliai (pvz., pėsčiųjų jungtys parke) „ištirpsta“ teritorijoje jos nestructūrizuodami.

Apibendrinant galima teigti, kad: a) pats kelias megapolyje yra suvokiamas kaip specifinės funkcijos ir formos miestovaizdžio erdvė, nors šios erdvės ribos dažnai ir nėra aiškios; megapolyje kelias dažnai praranda kryptį – keliautojas nėra nukreipiamas į centrą ar periferiją architektūrinės kalbos priemonėmis.

³⁰ Specializuotų miesto kelių-gatvių tinklai dažnai netgi nesusiauna tuose pačiuose centruose.

³¹ Esant vizualiniam kelio-gatvės orientyrui, kuris suvokiamas per visą gatvės ilgį (pvz., katedros bokštas matomas jau nuo miesto vartų), paties kelio trasos tiesumas nebėra esminis dalykas.

²⁹ K. Lynch vadina jį miesto vaizdu – *image of the city* [13].

Apžvelgus svarbiausių miesto paterno elementų raiškos ypatumus polyje ir megapolyje, ryškėja šie miestovaizdžių bruožai:

Polio miestovaizdis – kultūriniame, erdviniam, socialiniame miesto turinyje stebėtoją orientuojantis, vientisas, vienasluoksnis (t. y. vizualiai suvokiamas) tekstas. Mentalinis miesto visumos vaizdas, kuris, kaip teigia psichologijos tyrėjai [20], neišvengiamai išivaizduojamas suvokiant konkrečią erdvę, nėra svarbus miesto visumos suvokimui ir atlieka daugiau pagalbinę funkciją identifikuojant svarbiausius orientyrus. Šį teiginį iliustruoja T. Makovskio unifikuotos LDK miestų panoramos, turinčios daugiau išryškintų bendrų, abstrahuotų negu individualių, konkretizuotų, bruožų ir elementų, pvz., pilis turi būtinai stovėti ant išryškinto kalno ir turėti bokštą su kūgio formos stogu.

Megapolio miestovaizdis, palyginti su poliu, yra sudarytas iš mažų mažiausia vienodos svarbos sluoksnių: vizualiai suvokiamų erdvių ir išivaizduojamo visumos erdvinio vaizdo. Pabrėžtina tai, kad nemaža dalis miesto paterno struktūrinių elementų tampa daugiau šio, gyventojų bendrai išivaizduojamo modelio dalimi (centras ir periferija). Tokiu atveju iki šiol urbanistų dėmesio nesulaukęs ir savaime besiformuojantis mentalinis miesto visumos vaizdas³² užtikrina megapolio miestovaizdžio visumos³³ vientisumą. Potenciali urbanistikos problema yra ta, kad, kaip rodo anksčiau atlikti tyrimai [24], šie iš dalies autonomiški vienas kito atžvilgiu ir gana skirtingi³⁴ miestovaizdžio sluoksniai gali nesutapti vienas su kitu, pvz., kai kurios miesto dalys apskritai nepatenka į mentalinį visumos vaizdą; orientyrams nesutampant su centrais, pastarieji neišivaizduojami mentaliniame žemėlapyje ir kt. Tai reiškia, kad netinkamai formuojamas miestovaizdis gali būti sunkiai įskaitomas³⁵, jo mentalinis modelis – nevientisas ar nepakankamai įvairus. Kita vertus, ir nedideli, dažnai gal net nenumatyti pokyčiai vizualiai suvokiamoje aplinkoje gali radikaliai pakeisti mentalinį modelį – tiek gerąja, tiek blogąja linkme. Pvz., netinkamoje vietoje atsiradęs orientyras

gali suardyti vaizduotėje suvokiamą kelio kryptingumą, išivaizduojamą centro vietą ir kt. Taigi reziumuotina, kad dėl objektyvių megapolio miestovaizdžio ypatumų reikia ir specifinio jo tvarkymo-formavimo modelio. Jam turi būti būdinga: mentalinio sluoksnio kompozicijos vientisumas bei linijiškumas ir numatoma vizualiai suvokiamo fizinio sluoksnio hipertekstualizacijos (pvz., fragmentizacijos, nekontroliuojamo kintamumo neišinant iš tam tikrų ribų) galimybė. Ar ankstesniame skyriuje aptartas hipotetinis modelis geriau atitinka šiuos reikalavimus, negu šiuo metu urbanistikoje naudojami ar anksčiau naudoti miestovaizdžio formavimo modeliai?

4.2. Miestovaizdžio kryptingo formavimo modeliai

*Miestovaizdžio, kaip teksto, formavimo tikslas, neneigiantis kitų jo komponavimo tikslų*³⁶, yra vientiso teksto formavimas³⁷. Formuojant vientisą urbanistinį tekstą, svarbu pasirinkti miesto, kaip fenomeno, objektyvų kultūrinį siužetą atitinkančią formą, pvz., jausmams išreikšti geriau tinka poezija, mokslinius faktus geriau perteikia aprašomosios lentelės, sudėtingą siužetą tinkamiausiai perteikia romanas ir kt.

Dažniausiai miestovaizdis sąmoningai buvo formuotas ir formuojamas kaip statiška, linijinė architektūrinė-urbanistinė visuma. Atitinkamas vienokios ar kitokios kompozicijos modelis taikytas ir taikomas dviem skirtingais būdais. *Pirmasis iš jų* siekia jau Renesanso laikus. Jos esmė: miesto vizualinių erdvių visuma formuojama kaip vientisa architektūrinė kompozicija su konkrečiose vietose ir geriausiai iš konkrečių stebėjimo taškų suvokiamomis kompozicinėmis ašimis, vertikalomis, sutelkiančiomis ir akcentuojančiomis erdvėmis bei fonu. Taip formuojant aplinką miesto erdvių kompleksas traktuojamas kaip užbaigtas ir nebekeistinas vieno autoriaus meno kūrinys, kuriame net ir smulkiausi kompozicijos elementai išreiškia kūrinio idėją. Kad tokios kompozicijos yra apgalvotos iki smulkmenų, liudija keli pavyzdžiai: a) San Marko aikštė Venecijoje ir Vigevano miestelio aikštė šiaurės Italijoje – abiem atvejais visiškai pakeisti ir suvienodinti aikščių išklotinių fasadai, formuojantys kulto pastatus pabrėžiantį foną; b) siekis jau ne tik aikštėse, bet ir kitose miesto vietose naudoti Liudviko XIV laikų tipinius fasadus Prancūzijoje. Kadangi miestovaizdis daugeliu atvejų

³² Nors būtinas teorinis modelis tam yra parengtas [13].

³³ Tiek aplinkos psichologija [20], tiek Salingaros [22] nurodo suvokiamos kompozicijos vientisumą kaip vieną esminių jos suvokimo sąlygų (greta kompleksiško, skaitomumo ir paslaptingo). Anglų literatūroje, kalbant apie miesto aplinkos vientisumą, vartojamas terminas *coherence*.

³⁴ Šių dviejų miestovaizdžio sluoksnių nesutapimą lemia du veiksniai: a) vizualiai megapolio miestovaizdžio visuma nėra suvokiama ir jos menatlinis vaizdas atmintyje bei vaizduotėje konstruojamas iš atskirų fragmentų; b) netgi atspindėdama vizualiai suvokiamą aplinką žmogaus psichika ją supaprastina, iškraipo, organizuoja pagal kultūros įdiegtus paternus.

³⁵ T. y. vientisas jo vaizdas sunkiai išivaizduojamas.

³⁶ Pvz.: įvairumo, paslaptingo ir skaitomumo.

³⁷ Tik vientisame tekste galima išskirti prieštarų poras, kurios sudaro būtiną bet kurios semantinės sistemos (teksto) pagrindą.

yra nuolat kintantis, aukšto kompleksiško laipsnio socialinis produktas, suvokiamas iš praktiškai begalinio stebėjimo taškų skaičiaus, tai net ir sąlygiškai nedidelio polio atveju toks jo aplinkos formavimo modelis nėra visiškai tinkamas: neatsižvelgiama į principinį miesto vizualiai suvokiamos aplinkos kompozicijos šimtaprocentinio formavimo negalimumą³⁸. Šią nuostatą patvirtina ir minėtų renesansinių erdvių orientavimas tik į tam tikruose taškuose ar ašyse esančius ir (arba) judančius stebėtojus ar tik mažos miestovaizdžio dalies formavimas kaip užbaigtos meninės kompozicijos, didesnę jo dalį paliekant savaiminiams, atsitiktiniams procesams. Visiškai netinkama vizualiai vientisam poliui³⁹ ši statiško-linijinio modelio taikymo forma tuo labiau netinka ir fragmentuotam, dvisluoksniam megapolio miestovaizdžiui.

Antrasis statiško-linijinio modelio taikymo būdas yra gerokai lankstesnis. Jis naudojamas jau ne tiesiogiai projektuojant miestovaizdį ar jo dalis, bet vertinant susiklosčiusią vizualinę struktūrą ir ribojant tik kai kurių jo charakteristikų kaitos galimybes, pvz., reglamentuojant foninį aukštingumą, galimas vertikalių statybos vietas, spalvinius sprendimus ir kt. Tačiau, taikant šią statiško modelio formą, iš principo neįvertinama miestovaizdžio, kaip sistemos *stebimas objektas – stebėtojas* permanentinė kaita. Taip yra todėl, kad: a) susiklosčiusi aplinka vertinama kaip statiška ir nekintanti architektūrinė kompozicija; b) prisirišama prie konkrečių aplinkos stebėjimo pozicijų. Tokio statiško modelio taikymo praktikoje tipiški pavyzdžiai⁴⁰: a) A. R. Budriūno ir K. Ėringio sukurta „Kraštovaizdžio estetinio rekreacinio vertinimo metodika“, kuri Lietuvoje taikoma tam tikro tipo gamtinių teritorijų analizei ir vertinimui [25]; b) JAV kraštovarkos biuro parengta gamtinių kraštovaizdžių vertinimo metodika [26]. Abiem atvejais aplinka vertinama tik iš tam tikrų erdvėje fiksuotų taškų. Antruoju atveju pateikiamas ir ribojimų reglamentas esamos kompozicijos *status quo* išsaugoti. Neabejotina, kad, nors ir pritaikoma didesniam skaičiui situacijų, ši statiško miestovaizdžio modelio forma taip pat netinka

iš fragmentuotos vizualinės erdvės ir autonomiško mentalinio visumos vaizdo sudarytam megapoliumi⁴¹.

Urbanistikos istorijoje miestovaizdžio formavimui taikytas ir iš esmės kitoks (palyginti su ką tik aptartu statišku modeliu) – dinaminis modelis, kuris remiasi *apopsijos*⁴² principu. Apopsija aprašyta VI a. architekturo Juliano Askalonito traktate „Apie Palestinos teisę ir papročius“ [27]. Šio principo esmė yra ta, kad miestovaizdis nėra formuojamas kaip vieno autoriaus kūrinys ir nėra saugomas kaip vienaip ar kitaip susiklosčiusi, tik iki tam tikrų ribų keistina kompozicija, bet nurodoma, kokie yra miesto aplinkos objektai⁴³ ir iš kokių zonų ar taškų jie turi būti matomi. Kitaip tariant, kuriama ne pati kompozicija⁴⁴, bet įvardijami svarbiausi jos formantai, kurie turi būti išsaugomi bet kokios miestovaizdžio transformacijos atveju. Taigi apopsijos taikymas panaikina prieštarą tarp poreikio formuoti miestovaizdžio kompoziciją ir savaiminio miesto aplinkos formavimosi. Apopsijos taikymo šių dienų urbanistikoje tikslingumą išsamiai pagrindė Petrušonis [28]. Šis dinaminis miestovaizdžio formavimo modelis turi daug privalumų: a) kaip jau minėta, išsprendžiama priešara tarp dinamiškos miestovaizdžio prigimties ir poreikio jį sąmoningai formuoti; b) apopsija paremtas modelis leistų tiksliai įvertinti kiekvienos konkrečios urbanistinės situacijos ypatumus; c) galima teigti, kad apopsijos principas skiria daugiausia dėmesio ne formaliai miesto estetikai, bet jau minėto universalaus paterno formavimui⁴⁵. Tačiau, nepaisant įvardytų privalumų, megapolio miestovaizdžiui šis modelis tėra tinkamas tik kaip atskiras konkretus atvejis. Taip teigtina todėl, kad, *pirma*, apopsija skirta vizualaus kontakto sujungiamai visumai, o, kaip buvo konstatuota anksčiau, megapolio vizualiai suvokiamas kūnas išlaikomas dėl mentalinio ryšio. *Antra*, apopsijos taikymas formuojant vientisą vizualinę megapolio aplinką lemtų monocentrinio miesto formavimąsi, o tai prieštarautų hipertekstualiai megapolio prigimčiai. *Trečia*, dėl padidėjusių atstumų megapolyje jo visumos

³⁸ Architektai žino, kad net ir nežymiai pasikeitus stebėjimo sąlygoms tūrinės kompozicijos meninė esmė gali radikaliai pasikeisti, o numatyti ir įvertinti tokios kompozicijos begalybė variantų nėra realiai įmanoma.

³⁹ Statiškas modelis (abi jo formos) iš dalies tinka poliui dėl jo visuomeninių erdvių uždaro (sumažinamas stebėjimo taškų skaičius) ir dėl palyginti mažo ir vis to paties „svarbiausių visumos kompozicijos žaidėjų sąrašo“ (tos pačios vertikalės reguliariai dominuoja daugumoje visuomeninių miesto erdvių).

⁴⁰ Nors nurodytos metodikos skirtos taikyti gamtinėje aplinkoje, bet jos atskleidžia patį principinį požiūrį.

⁴¹ Tuo labiau, kad tiek pirmuoju, tiek antruoju statiško modelio taikymo atveju net neužsimenama apie mentalinį miesto vaizdą.

⁴² Juliano Askalonito traktate apopsija apibūdinama kaip vaizdas į tam tikrą vietovę ar objektą (iš tam tikro taško), suteikiantis teisę uždrausti gretimą užstatymą.

⁴³ Pvz., visuomeniniai pastatai, vaizdas į kalnus, vaizdas į jūrą ir kt.

⁴⁴ Kurios, kaip įsitikinome anksčiau, ir neįmanoma suformuoti.

⁴⁵ Išskiriant ir išsaugant konkrečios vietovės paterno elementus.

vientisumui svarbūs objektai vizualiai suvokiami tik iš labai ribotos, artimos aplinkinės erdvės.

Palyginti su aptartais modeliais, ankstesniame skyriuje pateiktas *megapolio hipotetinio modelio eskizas* geriausiai atitinka megapolio aplinkos formavimosi dėsningumus:

- atsižvelgiama į vizualinio miesto kūno fragmentaciją ir sudaromos galimybės jai netrukdomai reikštis;
- įvertinama dvisluoksnė megapolio miestovaizdžio būtis ir verčiama skirti daugiau dėmesio iki šiol savaime besiformuojančiam, tačiau vis daugiau urbanizuotos aplinkos paterno elementų perimančiam ir jo suvokimui vis svarbesniu tampančiam bendram mentaliniam miesto vaizdui-žemėlapiui;
- sudaromos sąlygos naudoti mitą kaip bendriausią kolektyvinės sąmonės ir sąmonės nesugriaunamą ir neiškraipomą turinį miesto mentaliniam modeliui formuoti;
- sudaromos galimybės permanentinei vizualiai suvokiamo miestovaizdžio formų kaitai, jam neprarandant kultūrinės esmės.

5. Rezultatų reikšmė ir tolesni tyrimai

Apibendrinat atliktą analizę, konstatuotina, kad megapolio stadijoje miesto kūnas plečiasi ir apima ne tik vizualinę erdvę, bet ir mentalinę-įsivaizduojamą erdvę. Siekdami ir neišvengiamai turėdami formuoti miestovaizdį kaip vientisą tekstą, architektai ir urbanistai negali leisti mentaliniam miesto vaizdui formotis savaime.

Šio straipsnio rezultatai reikšmingi teoriniu ir praktiniu požiūriu.

Kalbant apie jų reikšmingumą, pabrėžtina keletas aspektų:

Pirma. Formuojant megapolio modelį, atitinkantį jo būties dėsningumus, išryškintas tam tikras šios būties paradoksas⁴⁶, leidžiantis geriau pažinti megapolį ir suvokti šį miesto, kaip kultūrinio fenomeno, evoliucijos etapą. Paradokso esmė yra ta, kad fragmentuojantis vizualiai suvokiamam miesto kūnui, jo visumos, kaip kultūrinių artefaktų teksto, vientisumas tegali būti išsaugotas menamajame, mentaliniame visumos vaizde. Toks paradoksalus poreikis „žemyn galva“ apversti iki šiol

taikytus miestovaizdžio kūrimo metodus, netiesiogiai patvirtina pačią Mumford miesto raidos teoriją [2], kuri įvardija megapolio atsiradimą kaip tam tikro radikalaus kultūrinio virsmo rezultata.

Antra. Atlikta analizė suteikia pagrindą apie megapolio miestovaizdį kalbėti kaip apie tam tikrą miestovaizdžio architektūrinį tipą, kurio esminis bruožas – jau minėtos dvisluoksnės raiškos poreikis. Šis patikslinimas leidžia išspręsti dilemą, susijusią su megapolio, kaip konkretaus miesto, ir megapolio miestovaizdžio, kaip tam tikro miestovaizdžio, tipo samprata:

Architektai dažnai megapoliu vadina didžiausią ir svarbiausią tam tikro regiono miestą. Sutinkant su šiuo apibrėžimu, teigtina, kad megapolio miestovaizdis gali formotis ir kituose regiono miestuose. Šis apibendrinimas konkretizuoja kultūrologo L. Donskio mintį, kad megapolis plinta urbanistiniame audinyje kaip vėžio metastazės [7].

Trečia. Hipotetinis, megapolio miestovaizdžio ypatumus iš esmės įvertinantis modelis siūlo kultūros požiūriu fundamentalų ir nesugriaunamą urbanizuotos aplinkos struktūros pagrindą – mitą, kuris naudotinas formuoti ne tiesiogiai suvokiamą aplinką, o mentalinį jos vaizdą. Šis siūlymas sudaro galimybę praktiškai begalinei vizualiai suvokiamos miesto formos kaitai⁴⁷. Kartu nuo dažniausiai statiškų miestovaizdžio formavimo modelių būtų pereita prie labiau miesto ir ypač hipertekstualizuotos megapolio aplinkos formavimosi ypatumus atitinkančio dinaminio modelio. Taip pat į urbanistiką, tik jau kita forma, sugrįžtų pirmųjų sakralių miestų modeliai.

Ketvirta. Dvisluoksnis hipotetinis modelis sudaro galimybę kurti architektūrinės formos požiūriu įvairesnį miestovaizdį. Tai iliustruoja pastebimas teksto išraiškos katalizacijos dėsningumas: konkrečios kalbos formą vartojant tekste, neiškraipant jo esmės, šis tekstas gali būti interpretuotas daugybe kitos kalbos formos tekstų; savo ruožtu bet kuri iš šių interpretacijų vėl gali būti išreikšta begale formų, tam vartojant pirminės išraiškos kalbą. Šiuo atveju du miesto kūno sluoksniai, kurie neišvengiamai turi atsiremti vienas į kitą, vienas kitam būtų savotiški architektūrinės raiškos katalizatoriai.

Penkta. Bent dalis straipsnio rezultatų galėjo būti surasta ir argumentuota (gal tik ne taip detaliai) ir kitu ar kitais būdais, pvz., remiantis analitinės psichologijos teorija. Viena vertus, tai liudija siūlomo modelio tinkamumą⁴⁸. Kita vertus, pasirinktas argumentavimo būdas, jam taikant loginę analogiją tarp geriausiai ištyrinėtos teksto formos ir pakankamai mažai pažįstamos teksto formos, suteikia straipsnio idėjų tolesniam vystymui

⁴⁶ Kaip paradoksas čia suprantamas teiginys, prieštaraujantis įprastoms mąstymo ir veiklos formoms.

⁴⁷ Kaip jau minėta, mitas, neiškraipant jo esmės, gali būti pasakojamas daugybe būdų ir formų.

⁴⁸ Panašus rezultatas gaunamas einant skirtingais keliais.

būtinio detalumo ir svarumo. Taip pat iliustruojama savotiška sinergetinė paralelė tarp miesto-mito ir mitomokslinio teksto [29].

Mąstant apie hipotetinio modelio taikymą urbanistikoje, *būtinai tolesni ir detalesni tyrimai*:

- platesnis modelio tarpdisciplininis pagrindimas ir detalizavimas;
- miesto-mito modelių paieška ir jo raiškos profaniškoje urbanizuotoje erdvėje formų nustatymas;
- vizualiai suvokiamo ir įsivaizduojamo miesto kūnų sąsajų ir raiškos vienas kitame tyrimas.

6. Išvados

- Megapolis – specifinė miesto, kaip įvairiausių kultūros fenomenų raiškos, forma, kuri formuojasi pagal savus dėsningumus ir kuriai reikia atitinkamo miestovaizdžio formavimo modelio, kuriame dera *linijinio teksto* ir *hiperteksto* savybės.
- Megapolio stadijoje miesto kūnas plečiasi ir apima ne tik vizualinę-materialiąją bet ir mentalinę-vaizduotės erdvę: vizualiai suvokiama megapolio erdvė neišvengiamai tampa fragmentiška ir nevientisa; daugelis miesto paterno struktūros elementų (pvz., centras ir periferija) dažnai suvokiami tik kaip bendrai įsivaizduojamo mentalinio miesto visumos modelio dalys.
- Vienas iš esminių urbanistikos tikslų, formuojant miestovaizdį-tekstą, yra jo vientisumo užtikrinimas. Iki šiol naudoti ir dabar naudojami miestovaizdžio sąmoningo formavimo modeliai (statiškos architektūrinės kompozicijos formavimas, dinaminis modelis taikant *apopsijos* principą) negali užtikrinti megapolio miestovaizdžiui būtinio vientisumo.
- Remiantis loginės analogijos principu, mitinis tekstas gali būti naudojamas kaip megapolio miestovaizdžiui tinkamo hipotetinio modelio pirmavaizdis, kuriame dera ir *linijinio teksto* ir *hiperteksto* savybės.
- Siūlomo megapolio hipotetinio modelio esmė: dvisluoksnė struktūra. Pirmąjį jo sluoksnį sudaro dinamiška, galinti įvairias formas įgyti, fragmentuota vizualiai suvokiama aplinka; antrąjį – vientisas mentalinis miesto visumos modelis, paremtas invariantinėmis mitologinėmis struktūromis. Tokiame modelyje suderinamas megapolio būdingas hipertekstualumas ir jam, kaip kultūros artefaktui, būtinai linijškumas bei statiškumas.
- Tyrimų rezultatai leidžia patikslinti urbanistams svarbų ryšį tarp dviejų sąvokų: *megapolis* ir *megapolio*

miestovaizdis. Megapolio, kaip iki šiol yra įprasta, gali būti vadinamas didžiausias tam tikro regiono miestas, o megapolio miestovaizdžiu – konkretus specifinis miestovaizdžio tipas, kuris gali formuotis bet kuriame, dideliame mieste.

- Tolesnių tyrimų gairės:
 - platesnis hipotetinio modelio tarpdisciplininis pagrindimas ir detalizavimas;
 - miesto-mito modelių paieška ir jo raiškos profaniškoje urbanizuotoje erdvėje formų nustatymas;
 - vizualiai suvokiamo ir įsivaizduojamo miesto kūnų sąsajų ir raiškos vienas kitame tyrimas.

Literatūra

1. ХАКЕВ, Г. *Принципы работы головного мозга*. Москва: Perse, 2001. 352 c.
2. MUMFORD, L. *The City in History*. A Harvest Book Harcourt, Inc., San Diego, New York, London, 1989. 658 p.
3. ZALECKIS, K. Cityscape of the contemporary megapolis: linear or hypertext? In *Life in the urban landscape, conference proceedings*, Gothenburg, Chalmers University, 2005 (WWW document). http://www.urbanlife2005.com/proceedings/P/11_Kestutis_Zaleckis.pdf (2007.03.08).
4. ЛИНЧ, К. *Совершенная форма в градостроительстве*. Москва: Стройиздат, 1968. 264 c.
5. ELIADE, M. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius: Mintis, 1997. 164 p.
6. БАРАНЦЕВ, Р. Г. *Синергетика в современном естествознании*. Москва: УРСС, 2001. 142 c.
7. DONSKIS, L. *Moderniosios kultūros filosofijos metmenys*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. 168 p.
8. ЛЕГОФФ, Ж. *Цивилизация средневекового Запада*. Москва: Прогресс, 1992. 376 c.
9. ЛОТМАН, Ю. М. Семиосфера. В кн. *Искусство-СПБ*, 2000. 702 c.
10. PETRUŠONIS, V. Vietovės kultūrinio tapatumo semantinio modelio struktūra. *Urbanistika ir architektūra*, 2003, t. XXVII, Nr. 3, p. 98–110.
11. GREGORY, R. L. *The Intelligent Eye*. London: Wiedenfeld and Nicolson, 1970. 238 p.
12. ЛУРИЯ, А. Р. *Основы нейропсихологии*. Москва: Academia, 2002. 382 c.
13. ЛИНЧ, К. *Образ города*. Москва: Стройиздат, 1982. 328 c.
14. LANDOW, GEORGE P. *Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*. The Johns Hopkins University Press, 2006. 436 p.
15. ЕМЕЛИН, В. А. *Гипертекст и постгутенберговская эра*. Prieiga per internetą: <<http://emeline.narod.ru/hipertext.htm>> [žiūrėta 2004.05.10].

16. ЛУКЪЯНОВ, А. Е. Дао „Книги перемен“. Москва: Инсан, 1993. 240 с.
17. ЦЗУНХУА, Ч. Дао И-Цзина. Киев: София, 1996. 368 с.
18. DURKHEIM, E. *Elementarios religinio gyvenimo formos*. Vilnius: Vaga, 1999. 524 p.
19. ЮНГ, К. Г. *Психология бессознательного*. Москва: Реабилитация, 2001. 340 с.
20. DE JUNG, R. Environmental Psychology. In *Encyclopedia of Environmental Science*. Massachusetts, Hingman, Kluwer Academic Publishers, 1999. Available from Internet: <<http://www-personal.umich.edu/~rdeyoung/envtpsych.html>> [cited 13.02.2004].
21. SALINGAROS, N. A. *Architecture, patterns, and mathematics*. Available from Internet: <<http://www.math.utsa.edu/sphere/salingar/ArchMath.html>> [cited 15.10.2004].
22. SALINGAROS, N. A. *The laws of architecture from a physicist's perspective*. Available from Internet: <<http://www.math.utsa.edu/sphere/salingar/Laws.html>> [cited 10.12.2004].
23. *Integrated models in geography*. Edited by Chorley R. J. and Hagget P. Methuen young books, New Ed edition, 1969. 258 p.
24. ZALECKIS, K. *Miesto provaizdis Lietuvos visuomenės mentalitete ir jo panaudojimo aspektai urbanistiniame planavime*: daktaro disertacija. Architektūros ir statybos institutas, Kaunas, 2002. 94 p.
25. BUDRIŪNAS, A. R.; ĖRINGIS, K. *Kraštovaizdžio estetinio rekreacinio vertinimo metodika*. Vilnius: Botanikos instituto leidykla, 2000. 40 p.
26. *Manual 8400-Visual Resource Management*. Available from Internet: <<http://www.blm.gov/nstc/VRM/8400.html>> [cited 10.01.2005].
27. АСКАЛОНИТ, Ю. *О законах или обычаях Палестины*. Available from Internet: <<http://miriobiblion.narod.ru/askalon.htm>> [cited 20.02.2005]
28. PETRUŠONIS, V. Aukštybinės statybos reguliavimas mieste. *Urbanistika ir architektūra*, 2005, t. XXIX, 1 priedas. Miestų savitumai: tradicijos ir globalizacija, p. 74–75.
29. KRIKŠTOPAITIS, J. A. Semantinė architektonika, ryškėjanti mokslo žinių tekstuose. *Filosofija, sociologija*, 1996, Nr. 3(18), p. 44–49.

SKETCH FOR A HYPOTHETIC PROTOTYPE OF CONTEMPORARY MEGAPOLIS TOWNSCAPE

K. Zaleckis

Abstract. The town is a multifaced, multiform cultural organism developing according to certain objective laws. The townscape of a town could be regarded as a cultural artefact – a partially autonomous form of external consciousness. Such an approach requires corresponding dynamical models for effective townscape formation. An effort is made to sketch such a dynamical model for the townscape of a contemporary megapolis on the basis of analogy between urban and verbal texts.

Keywords: megapolis, townscape.

KEŠTUTIS ZALECKIS

*Dr, Assoc Prof, Dept of Architecture and Land Management, Kaunas University of Technology (KTU), Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lithuania.
E-mail: kestutis.zaleckis@ktu.lt*

Doctor of the Humanities (architecture). Research interests: mental aspects of the townscape's existence; architectural and urban semantics.